

ESPAIS

Unes notes sobre les identitats a la Catalunya contemporània

Xavier Filella
HISTORIADOR

Jordi CASASSAS (coordinador), *Les identitats a la Catalunya contemporània*,
Cabrera de Mar, Editorial Galerada, 2009.

Les *identitats a la Catalunya contemporània* és un volum valuós i encertat que ofereix una vasta panoràmica, feta a partir de múltiples enfocaments, del procés de fixació i evolució de la identitat a la Catalunya contemporània. La revisió, a càrrec d'historiadors, politòlegs i sociòlegs, és àmplia i considera una multiplicitat d'àmbits que inclouen l'esport, el moviment obrer, la religió, els col·legis professionals o les cambres d'indústria i comerç, juntament amb diversos aspectes que van de la toponímia i el cant coral als llocs de memòria i el discurs de gènere. Tot plegat amb l'objectiu —que els autors assoleixen a bastament— d'oferir un perfil de la identitat catalana contemporània, a través d'un llarg recorregut que s'inicia amb la Guerra del Francès i acaba en el període de la transició a la democràcia.

En aquesta presentació, davant la multiplicitat temàtica i el vast recorregut històric examinat, voldria detenir-me justament en el títol que els autors, coordinats pel professor Jordi Casassas, han triat per a aquest volum. El primer que voldria és advertir la pervivència de la identitat com a qüestió oberta o, si ho prefereixen, per usar un llenguatge diferent, la pervivència de les particularitats culturals en les ciències socials. De fet, com explica Jordi Casassas en la introducció que obre aquest volum, el discurs relatiu a

les identitats és quelcom que posa especialment nerviós a un nodrit grup de professionals que s'adscriuen a diversos corrents que abracen des del racionalisme il·lustrat fins al progressisme positivista i el marxisme o, més recentment, el cosmopolitisme.

La identitat ha estat considerada per bona part dels científics socials i durant un llarg període de temps com un residu del passat, destinada, doncs, a poc més que a dissoldre's amb el progrés de la història. Les teories socials clàssiques, des del liberalisme fins al marxisme, han ignorat el paper de la identitat en l'estructuració de la societat. El liberalisme va fer arrelar les seves tesis en una noció de ciutadania summament abstracta que es desentenien de qualsevol particularisme cultural, mentre que el marxisme tan sols reconeixia les classes socials com a actors legítims del procés històric.

Quins factors, doncs, han determinat el revifament del paper de la cultura i la identitat en les ciències socials? D'una banda, indubtablement, el replantejament dels estudis acadèmics sobre el nacionalisme que va oferir un debat particularment viu en els anys vuitanta del segle passat, marcat per la pugna sobre els orígens de la nació. Entre 1983 i 1986 es publicaven alguns dels llibres que han determinat l'evolució del debat sobre la qüestió nacional: Benedict Anderson publicava *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*¹ (1983); Ernest Gellner publicava *Nations and Nationalism*² (1983); Eric Hobsbawm i Terence Ranger publicaven *The invention of Tradition*³ (1983); i Anthony Smith, des d'una perspectiva ben diferent als anteriors autors, publicava *The Ethnic Origins of Nations*⁴ (1986).

Nogensmenys, evidentment, el paper de la cultura i la identitat en l'estructuració de les societats humanes ha estat remarcat pel desenvolupament de l'antropologia, que ha subratllat la necessitat dels individus de pertànyer a un grup bàsic d'identitat, i pel desplegament de l'escola britànica d'estudis culturals, que ha impulsat la comprensió de la realitat social a partir de les identitats racial, de classe i de gènere.

D'altra banda, però, també la centralitat de la cultura i la identitat ha vingut guiada per les notables transformacions de la realitat social en les

¹ B. ANDERSON, *Comunitats Imaginades*, Catarroja-València, Editorial Afers-PUV, 2005.

² E. GELLNER, *Nations and nationalism*, Oxford, Blackwell, 1983. En català podeu consultar: E. GELLNER, *Nacionalisme*, Catarroja-València, Editorial Afers-PUV, 1998.

³ E. HOBBSAWM i T. RANGER, *La invenció de la Tradició*, Vic, Eumo, 1988.

⁴ A. SMITH, *The ethnic origins of nations*, Oxford, Blackwell, 1986. En català podeu consultar: A. SMITH, *La nació en la història*, Catarroja-València, Editorial Afers-PUV, 2002.

darreres dècades i particularment amb relació a la multiplicació dels corrents migratoris. La progressiva multiculturalitat de les societats occidentals han situat la cultura i la identitat en primera plana de l'agenda política i han obligat a reconsiderar el mateix concepte de ciutadania, peça angular de les societats democràtiques. La progressiva adopció del model multiculturalista va ressaltar el nou paper de la identitat i les diferències culturals en les societats occidentals de finals del segle XX. Alguns politòlegs, començant pel canadenc Will Kymlicka,⁵ han subratllat els límits conceptuals de l'enfocament liberal i han contribuït a introduir una nova perspectiva que propugna una reinterpretació del liberalisme que, tot reconeixent que la identitat és un bé valuós, pretén acomodar dins del marc teòric del liberalisme els drets de les minories.

Certament, el liberalisme va ser concebut com una teoria que desconfiava de qualsevol particularisme, de manera que no reconeixia la identitat diferencial de les minories nacionals, les minories indígenes o les minories ètniques. El gir culturalista impulsat per Kymlicka a finals dels anys vuitanta del segle passat promovia, però, una profunda revisió dels principis liberals tenint en compte la cultura i la identitat. De fet, l'eficient acomodació de les diferències seria, a parer d'aquest autor, un pas imprescindible per assolir una veritable igualtat.

Diversos autors van coincidir amb Kymlicka a defensar que determinats drets col·lectius constitueixen, juntament amb els drets individuals, un bé fonamental. Yael Tamir⁶ publicava un explícit *Liberal nationalism* l'any 1993, mentre que Charles Taylor⁷ i David Miller⁸ publicaven *The politics of recognition* i *On nationality*, els anys 1992 i 1995 respectivament. L'obra d'aquests autors venia a culminar, a meitat dels anys noranta del segle passat, la revisió del paper de la cultura i la identitat en l'articulació de les societats polítiques. La tradicional neutralitat liberal havia de ser acomodada, en la seva opinió, a la nova realitat política caracteritzada per una creixent visibilitat de les cultures i les identitats.

⁵ Will KYMLICKA publicava *Liberalism, Community, and Culture* l'any 1989 i *Multicultural Citizenship* l'any 1995 (hi ha una traducció catalana d'aquest llibre: *Ciutadania multicultural*, Barcelona, Proa, 1999).

⁶ Y. TAMIR, «L'era de les disculpes. L'emergència d'un nou paradigma polític», *Idees*, núm. 7, 2000.

⁷ C. TAYLOR, «Multiculturalisme: la política del reconeixement», dins À. CASTIÑERIRA (dir), *Comunitat i nació*, Barcelona, Proa, 1995, p. 193-234.

⁸ D. MILLER, «Les dues cares del nacionalisme», dins M. GUIBERNAU (dir), *Nacionalisme*, Barcelona, Proa, 1999, p. 87-102.

Les particularitats culturals, doncs, no han estat engolides pel progrés de la història sinó que, per contra, han estat objecte d'atenció d'un nombre creixent d'investigadors. Permetin-me, doncs, que arribats a aquest punt retorni al títol d'aquest volum. Crec que no és gens casual que els autors parlin d'identitats en plural i no en singular. En primer lloc, i aquest crec que és un dels grans encerts del llibre, perquè perfilen un conjunt d'identitats particulars i distintes que coexisteixen en el conjunt de la societat catalana: una identitat esportiva, una identitat obrera, una identitat professional, una identitat local, una identitat de gènere, etc, etc. Són, crec, els elements que amb el temps acaben definint, a través d'un procés caracteritzat pel seu inacabable dinamisme, la identitat nacional catalana.

Identitat en plural, també, perquè els autors perfilen dues identitats comprensives i excloents, la identitat nacional espanyola i la identitat nacional catalana. En aquest sentit, m'ha semblat molt oportú que Marta Rovira, en el capítol que dedica a la institucionalització de la identitat, ens recordi que el projecte nacional català incorpora, alhora que una identitat resistent i una identitat projecte, també una identitat legitimadora, aquest catalanisme banal que s'exerceix des de l'àmbit institucional. O també que Carles Santacana hagi perfilat els quaranta anys de la lluita entre franquisme i antifranquisme com la pugna entre dues identitats. Santacana no tan sols traça la progressiva afirmació d'una identitat catalana després de la fissura que va representar la derrota del catalanisme en la Guerra Civil, sinó que també analitza els intents del franquisme per contraposar-hi una alternativa regional prou atractiva per aturar el progressiu dinamisme de l'oposició antifranquista.

Finalment, em sembla també encertat parlar d'identitats, en plural, perquè probablement a començaments del segle XXI ja no és possible fer-ho en singular. D'una banda, per la progressiva coexistència d'identitats distintes en un mateix territori, des del moment en què hi cohabitaven diverses comunitats culturals. D'altra banda, també, i aquesta és una qüestió enormement polèmica, perquè la identitat en la societat contemporània és intrínsecament plural. Ens trobem en aquesta quarta fase a què fa referència Jordi Cassasas en aquest llibre, en què l'avenç de la globalització ha impulsat l'esmicolament de les identitats nacionals i el sorgiment d'una multiplicitat d'estils de vida que ha transformat la manera d'entendre la identitat.

La mateixa expressió *estil de vida*, com ha explicat el sociòleg Anthony Giddens, no és un terme aplicable en les cultures tradicionals, ja que implica una tria entre una pluralitat de possibles opcions que, a més, ja no són transmises, sinó senzillament adoptades. Així doncs, a diferència de la identitat tradicional o de la identitat en les societats nacionals del segle XX, la identitat en

les societats de la modernitat avançada és múltiple i es caracteritza perquè se'n poden adoptar diverses de forma simultània, que, a més, poden ser abandonades en qualsevol moment. La identitat, en definitiva, com ha explicat Zygmunt Bauman, el teòric de la modernitat líquida, «ja no és per sempre, sinó que s'ha de muntar i desmuntar contínuament».⁹

També, en aquest sentit, em sembla particularment útil parlar d'identitats, en plural. Potser sí que, com apunta Òscar Jané en el capítol en què analitza l'aplicació del concepte d'identitat, estem fent un ús excessiu del terme *identitat* i que sigui cert, com ha explicat Rogers Brubaker,¹⁰ que les ciències humanes han capitulat davant el mot *identitat*. Per què, doncs, parlem tant d'identitat? El periodista italià Benedetto Vecchi, en la introducció que obria una llarga entrevista mantinguda amb Zygmunt Bauman,¹¹ explicava que la qüestió de la identitat està relacionada amb la fallida de l'Estat de benestar i el consegüent creixement del sentiment d'inseguretat. En una línia no gaire diferent, Rogers Brubaker ha explicat que la proliferació de reivindicacions identitàries que es va produir als Estats Units durant els anys seixanta es relaciona amb la relativa feblesa dels partits d'esquerra en aquell Estat. De fet, no poques vegades hem sentit parlar de l'explosió identitària que va seguir a l'esfondrament del comunisme. El cas català, i aquest llibre ho explica amb minuciositat, ens mostra que això no sempre és ben bé així. A Catalunya, fa més d'un segle que, d'una manera o altra, amb unes paraules o altres, parlem de la identitat. I, fet i fet, si en molts estats nació no se n'havia parlat durant un llarg període de temps va ser, com ens recorda Marta Rovira en aquest llibre, perquè la identificació amb la nació es donava per descomptada. Michael Billig ho va teoritzar magistralment des de les pàgines de *Banal Nationalism* (1995) en referir-se a l'inadvertit però inapel·lable oneig de la nacionalitat en les nacions amb Estat.

La qüestió de la identitat, en definitiva, segons crec, sorgeix quan hi ha conflicte entre dues lleialtats (com en el cas català), o quan hi ha superposició entre identitats (com succeeix en les societats multiculturals), o quan hi ha canvi en la mateixa noció d'identitat (com succeeix amb l'adveniment de la societat líquida).

Per acabar, no puc deixar d'interrogar-me si parlant d'identitat hem resolt alguns dels problemes metodològics que teníem quan parlàvem de

⁹ Z. BAUMAN, *L'art de la vida*, Barcelona, Paidós, p. 23.

¹⁰ R. BRUBAKER, «Au-delà de l'«identité»», dins *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol. 139, 3, 2001, p. 66-85.

¹¹ Z. BAUMAN, *Identitat. Converses amb Benedetto Vecchi*, València, PUV, 2005.

nació, de nacionalisme o de consciència nacional. Segurament no del tot. De la mateixa manera que no era senzill definir la nació o el nacionalisme, tampoc no ho és definir la identitat. En cert sentit, sembla com si la identitat, o les identitats, sigui un dels components determinants de la modernitat líquida que ha teoritzat Bauman, un concepte fluid, inestable, canviant, lleuger; en definitiva, una construcció. Apostar per la identitat serviria, en aquest sentit, per combatre l'essencialisme. Tanmateix, tan sols uns anys enrere l'ús que se'n feia no era aquest. Josep Maria Colomer, en un text que porta un títol tan explícit com *Contra los nacionalismos*, datat el 1984, escrivia justament que «*la noción metafísica de identidad se contrapone a la relatividad*».¹²

Tot sembla indicar, doncs, que el concepte *identitat* no és gaire més precís que el concepte *nació*. Potser, si de cas, la noció d'identitat ens permeti mitjançar entre perennalistes i modernistes en el llarg debat sobre els orígens de la nació. En la seva controvèrsia amb els modernistes, Anthony Smith ha afirmat que les «invencions» dels nacionalistes moderns han de trobar ressò en un gran nombre dels seus connacionals, altrament el projecte fracassaria. Potser aquest «ressò» a què Smith fa referència el puguem conceptuar mitjançant el terme *identitat*, un enfocament que crec haver trobat en diferents capítols d'aquest volum, des del que signa Òscar Jané, que assenyalava que no sembla inversemblant la possibilitat de trobar gèrmens identitaris durant els segles XV i XVI, fins al que signa Albert Ghanime, que decididament no s'està de subratllar l'existència d'una identitat catalana durant la Guerra del Francès.

¹² J.M. COLOMER, *Contra los nacionalismos*, Barcelona, Anagrama, 1984, p. 93.